

Ruộng bậc thang của người Ifugao tại một số địa phương ở Philipin

NGUYỄN TRƯỜNG GIANG*

Ruộng bậc thang là một trong những loại hình canh tác phổ biến khá độc đáo của nhiều tộc người ở vùng Đông Nam Á. Đó là loại hình canh tác trên địa hình đồi núi gắn phương thức *dẫn thủy nhập điền* - một hệ thống thủy lợi hoàn chỉnh, nhằm cung cấp nước tưới cho sự sinh trưởng của cây lúa. Ở Việt Nam, chúng ta có thể bắt gặp phương thức canh tác này tồn tại ở các tộc Tày, Thái, Mường, Hmông, Dao, Hà Nhì, La Hủ; ở Vân Nam (Trung Quốc) có các tộc Thái, Lự, Hà Nhì, Nan Xi thuộc châu Hồng Hà hay người Hmông ở tỉnh Quý Châu. Ở vùng núi cao Thái Lan, có người Karen, Thay Duôn; ở Indônêxia, loại hình canh tác này cũng phổ biến trên quần đảo Ba Li; ở Philippin có người Ifugao tại một số địa phương như Luzon, Man Da Nao, Pan Na Wan... vốn là những chủ nhân sáng tạo ra loại hình canh tác độc đáo này vào loại nhất thế giới.

1. Vài nét về người Ifugao

Cho đến những năm đầu của thế kỉ XX, người Ifugao ở Philippin được nhiều nhà dân tộc học và khảo cổ học quan tâm. Các

nhà khoa học đã chú ý đến tộc người này với những điểm đặc biệt về địa hình cư trú, hoạt động kinh tế truyền thống cũng như những nghi lễ tín ngưỡng diễn ra trong năm liên quan đến sự sinh trưởng của cây lúa.

Nước cộng hòa Philippin là một quốc đảo có khoảng 7000 các hòn đảo lớn nhỏ, đó là một quốc đảo với những quần đảo san hô nằm dưới mực nước biển và những quần đảo rộng lớn được bao bọc bởi núi cao, bề mặt được bao phủ cối sum xuê tươi tốt. Theo tài liệu khảo cổ học thì con người đã đến đây lần đầu tiên vào 100.000 năm trước với phương thức kiếm sống cổ xưa là: săn bắn và hái lượm, họ bắt đầu cuộc sống với những nguồn sống chính như vậy. Sau nhiều nghìn năm sau, sự đa dạng của các nhóm tộc người từ hải đảo cho đến các miền núi cao Châu Á đã đến và tụ hợp tại đây với những lợi thế trong kỹ năng sản xuất nông nghiệp, với một cấu trúc xã hội phức tạp. Từ sự phức hợp trộn lẫn nhau của những con người và những nền văn hóa mà cơ sở hạ tầng của nền văn minh đã thiết lập nên đất nước Philippin như một

* Nguyễn Trường Giang, Báo tàng Dân tộc học

thực thể hoàn chỉnh hiện nay.

Ở miền trung của vùng Bắc Luzon là những ngọn núi sừng sững và những hẻm núi có nhiều sông suối liên kế những thung lũng đất phì nhiêu, những dòng sông rải rác, hoàn toàn yên lặng, có nhiều sương mù bao phủ, nơi đó còn có những cánh rừng. Trong cái biên giới gồ ghề của pháo đài tự nhiên đó là cuộc sống của người Ifugao, một tộc người sống độc lập và có phân bảo thủ, những người có tính cách thật ngang ngạnh bướng bỉnh. Trong hơn 300 năm họ chống lại một cách quyết liệt đối với sự truyền giáo của người Tây Ban Nha cũng như văn hóa kiêu ngạo, thực dụng của người Mỹ, họ vẫn tiếp tục đi theo đường lối độc lập của chính phủ Philippin để chống lại quá trình phương Tây hóa và sự tiếp biến văn hóa có ảnh hưởng trực tiếp từ phương Tây. Sự tiến bộ và quá trình hiện đại hóa có lẽ là mệnh lệnh từ thủ đô Malila đối với quá trình hiện đại hóa đất nước, nhưng người Ifugao lại kiên quyết giữ gìn bản sắc tộc người và đời sống của họ để phù hợp với niềm tin, tập tục, những gì mà tổ tiên linh thiêng của họ để lại.

Khi nhà thám hiểm Magellan khám phá ra Philippin năm 1521, ông đã phải đối mặt với những tộc người sống dọc ven biển, những tộc người này theo Hồi giáo, chiếm ưu thế về mặt thương mại và ngoại giao, có nhiều quyền lợi gắn liền với các nước: Ấn Độ, Trung Quốc và Thái Lan. Trong năm 1565 người Tây Ban Nha thiết lập nên những pháo đài đầu tiên của mình trên vùng đảo Cebu. Từ cơ sở ban đầu ấy họ đã nhanh chóng dành quyền kiểm soát Philippin ở vùng duyên hải. Cho đến cuối thế kỷ 16 họ tập trung chinh phục những tộc người hoang dã ở những vùng nội địa. Trong sự nỗ lực đó, người

Tây Ban Nha chỉ thành công ở những vùng rìa ngoài, còn những tộc người ương bướng vẫn tiếp tục phát triển ở các vùng đất đá khắc nghiệt ở Luzon, Min Da Nao và ở những hòn đảo khác thuộc Mindoro, Palawan hoặc Negros mà người Ifugao là một tộc người điển hình sinh sống trên những vùng đất này.

Trong lúc này ở Philippin đã diễn ra một cuộc đấu tranh không hề khoan nhượng giữa một bên là người Tây Ban Nha không bao giờ thỏa hiệp trong sự nỗ lực của mình để thống trị và cải tạo người Ifugao và người Ifugao cố gắng chống trả, giữ gìn và bảo vệ xã hội cũng như tâm linh của họ một cách độc lập. Những người Ifugao được nhiều nhà thống trị Tây Ban Nha chú ý nhất trong việc không khoan nhượng về chính trị, bởi thế vì sao Juan Villaverde, một nhà truyền giáo Tây Ban Nha đã viết "*Người Ifugao, họ tin vào bản thân họ, vào vị vua tối cao, sẵn sàng trả thù bất cứ sự xâm phạm nào đến cá nhân, đến ngôi nhà và vùng đất của họ. Họ ghét sự thống trị của những người xa lạ*"⁽¹⁾.

Mặc dù có sự gắng sức của cả hai thế lực là nhà thờ và chính phủ trong việc đồng hóa và cải đạo đối với người Ifugao, nhưng dường như không gì lay chuyển được họ. Với số dân xấp xỉ 120.000 người, sống rải rác trong vùng rộng lớn với một diện tích trên 1120 km vuông, trên những vùng đất gồ ghề, lởm chởm, những nơi có địa hình rất khắc nghiệt, nơi có nhiều mưa bão, lũ lụt thường xuyên. Trong hoạt động nông nghiệp truyền thống, người Ifugao là chủ nhân của phương thức canh tác ruộng nước bậc thang, đồng thời họ cũng là tộc người có nhiều mối liên hệ chặt chẽ với cây lúa, những nghi lễ ma thuật xung quanh cây lúa, xét đến cùng đó cũng

là sự thể hiện lòng tôn sùng, kính trọng của họ với thần linh.

2. Ruộng bậc thang của người Ifugao

Nông nghiệp chính của người Ifugao là chăn nuôi và trồng lúa. Người Ifugao đã sáng tạo ra nền văn hóa lúa nước dựa trên nền tảng canh tác ruộng bậc thang. Chăn nuôi đối với người Ifugao phát triển với việc chăn nuôi gia súc như: dê, lợn trên các sườn đồi, núi. Người Ifugao cũng có thể sử dụng các thửa ruộng bậc thang để phát triển chăn nuôi. Cây lúa nước trên các thửa ruộng bậc thang đòi hỏi hệ thống thủy lợi thuận tiện nhằm cung cấp cho sự sinh trưởng của cây lúa và bảo vệ sự màu mỡ của đất đai.

Những cánh đồng lúa của người Ifugao xứng đáng với vị trí là một trong những kì quan của thế giới. Đó là những núi đất được người Ifugao chinh phục với độ cao từ 700mét đến 1500mét. Một số thửa ruộng hẹp đã được người Ifugao khai thác, kiến tạo cho phù hợp với thể đất nơi đây. Những thửa ruộng bậc thang dường như được dựng lên, vây quanh lấy các mặt phẳng của triền núi. Trong những vùng miền sinh sống của những người Ifugao, thiên nhiên ở đây được coi là tinh khiết nhất, những dòng sông đáy là đá thô giáp, ở vùng sinh sống của người Silipanes (một nhóm của người Ifugao) những bờ ruộng bậc thang được kê bằng những viên đá nút nẻ, liên kết với nhau tạo thành các bờ bền vững. Những thửa ruộng bậc thang đa dạng về kích thước, chênh nhau về độ cao thấp được người Ifugao kiến tạo khắp nơi. Ở *Benaue*, ruộng bậc thang dường như mọc lên dựng đứng. Một số tài liệu công bố rằng ở *Benaue* những thửa ruộng bậc thang có chiều cao so với bậc dưới là 2,1

mét, đó là sự mô tả hơi quá mức. Sự thật là những thửa ruộng cao nhất ở *Benaue* là khoảng 1,5mét; nhưng phần lớn những thửa ruộng bậc thang của người Ifugao theo nghiên cứu mới đây nhất thường có độ chênh là 0,6 mét.

a. Thủy lợi

Đối với người Ifugao khi lựa chọn một vùng đất để khai khẩn và canh tác người ta phải căn cứ vào các yếu tố thuận lợi trước khi tiến hành làm. Đó là các vùng đất có thể đưa vào sử dụng trên cơ sở các vùng phụ cận có thể làm được thủy lợi. Tổng số lao động cần thiết cho việc khai khẩn những thửa ruộng ở các vùng phụ cận và giá trị kinh tế ở đó. Yếu tố thủy lợi là vấn đề đầu tiên và quan trọng nhất khi đưa vùng đất đó vào sử dụng. Trong canh tác ruộng bậc thang, người Ifugao có những hiểu biết rõ ràng về chế độ tưới tiêu nước một cách mẫu mực. Sự hiểu biết của họ về công nghệ dẫn nước, phối hợp với kĩ năng dựng đá với những dụng cụ tự tạo bằng tay đã cho phép họ thiết lập hệ thống thủy lợi phi thường nhằm cung cấp nước cho các thửa ruộng bậc thang. Ruộng bậc thang của người Ifugao được đắp bờ bằng những bức tường đá cứng cáp và vững chắc với độ cao trung bình 0,3mét được dựng thành những đường cong tự nhiên. Vì sự tuần hoàn của hệ thống thủy lợi dẫn nước từ dưới đáy thung lũng đến đỉnh núi, người Ifugao có thể đưa nước lên những chân ruộng bậc thang trên những đỉnh cao nhất, ở đây có sự khác biệt với cách dẫn nước vào ruộng bậc thang của người Hmông ở Sa Pa, Lào Cai, Việt Nam đó là hệ thống thủy lợi dựa vào nguồn nước mưa tự nhiên và hệ thống nước đùn tự nhiên ở các chân ruộng. Những đập ngăn nước của người Ifugao có thể rời bỏ

ra hoặc là di chuyển với những viên đá nặng nhiều tấn. Hệ thống thủy lợi được làm bởi những rãnh đá thông minh và những thanh tre được bố làm đôi thành các máng nước, được nối lại với nhau và bao quanh lấy thửa ruộng.

b. Gieo trồng

Vào tháng 9 hoặc tháng 10 là thời điểm chuẩn bị cho việc gieo trồng trên các thửa ruộng bậc thang của người Ifugao. Sau khi sửa chữa lại các ống máng dẫn nước, những thửa ruộng có độ sâu với mực nước phủ chừng gót chân với đất nhuyến, đó là những thửa ruộng lý tưởng cho việc gieo trồng. Nước sau đó được tháo ra, lúc đó bề mặt ruộng có mức nước ngập bên trên vài cm. Suốt cả năm những chân ruộng ngập dưới nước. Thậm chí sau khi thu hoạch lúa, nước cũng không bị tháo ra, để sau đó cho các loại thực vật ra khác tiếp tục phát triển. Đó là các yếu tố làm cho đất tốt hơn với những ụ đất mà các loại thực vật mục ruỗng làm xốp đất.

Những ruộng bậc thang được chuẩn bị cho việc gieo trồng từ 2 đến 4 tuần sau khi đất được làm tươi xốp. Việc gieo trồng bắt đầu ở *Kianga* ở đầu tháng Chạp và tiếp tục cho đến trung tuần tháng ba. Trong một vài năm, việc gieo trồng bị chậm lại bởi lý do lụt lội.

Thông thường vào đầu tháng 12 những hạt giống được gieo trồng, người gieo mạ đôi khi còn phải dựng lán tại cánh đồng để bảo vệ những hạt lúa mới gieo, tránh chuột bọ, lợn rừng. Những hạt thóc sau gieo trồng được phát triển rất nhanh, đó cũng là khoảng thời gian những chân ruộng đợi mưa.

Tiếp theo việc gieo trồng là giai đoạn làm cỏ, đây là thời điểm mà các hoạt động trên đồng ruộng gắn chặt với người phụ

nữ. Những người phụ nữ có thể làm sạch bề mặt ruộng bằng cách nhổ đi các loại cây trên đám ruộng. Họ cũng có thể nhổ các loại cây kí sinh và vùi chúng vào trong bùn, khi chúng bị phân rã làm cho đất màu mỡ hơn. Tất cả những thửa ruộng đều được làm theo cách này vài ba lần. Khi những cây lúa bắt đầu bám rễ vào đất và phát triển, những cây lúa mọc đều nhau được người Ifugao lựa chọn, những cây lúa có lá ngắn hơn so với sự phát triển bình thường sẽ bị loại bỏ. Cùng với thời gian đó những mương dẫn nước sẽ được làm sạch cỏ rác. Lúc này số lượng người lao động tăng lên để chăm sóc cho các thửa ruộng.

c. Giết sâu bọ

Lúa gạo là đối tượng của rất nhiều loại côn trùng, sâu bọ. Khi những thửa ruộng bị sâu bọ, ngay lập tức nó sẽ bị nhổ lên đem đốt và vứt ra phơi dưới ánh sáng mặt trời. Trong trường hợp những thửa ruộng được phát hiện với tình trạng sâu bọ quá tồi tệ, chắc chắn nó có liên quan đến những thế lực siêu nhiên và phải tiến hành các nghi lễ. Sâu bọ được họ quan niệm có nguồn gốc bởi một thế lực quyền uy có tên là *Bangawan*, theo yêu cầu *Bangawan* sẽ phải làm lễ hiến sinh con vật. Với người Hmông ở Sa Pa, tỉnh Lào Cai - Việt Nam, trong giai đoạn canh tác lúa bị sâu bọ phá hoại, người Hmông thường quan niệm là do con ma dữ gây nên chứ họ không quan niệm đó là sự phá hoại của sâu bọ. Lúc này người Hmông sẽ tiến hành lễ cúng *khu sinh*: đốt vài thẻ hương cùng giấy bản và rắc đều ra ruộng bị sâu bệnh, người ta cho rằng làm như vậy sẽ tránh được sâu bọ phá hoại mùa màng⁽²⁾.

d. Thu hoạch

Việc thu hoạch bao gồm việc cắt bỏ những loại cỏ thực vật có độ cao thấp hơn

20cm so với đầu ngọn lúa chín, lúa chín lúc này được người Ifugao buộc lại thành từng bó bằng các lát tre hoặc là dây *gad-dang*, rồi họ mang từng bó nhỏ đưa lên kho thóc. Những loại hái mà người Ifugao sử dụng là *ua* có lưỡi nhỏ, được cầm chắc trong tay, được đặt với một góc tù là 25 độ so với lòng bàn tay, loại thứ hai là hái của vùng *Ilokano* và vùng *Gaddang*, bao gồm một lưỡi được dùng vuông góc với tay và cầm chắc, những lá được đặt trước lòng bàn tay, khi cắt người ta chỉ cần xoay ngược hái là có thể cắt được các ngọn lúa.

Khi kho thóc được chất đầy, lúa gạo được để đó chừng hai tuần, sau đó lúa được đem phơi khô cho đến khi tổ chức một nghi lễ thành kính. Những nghi lễ, tập tục hiến sinh được người Ifugao thực hành để thể hiện lòng kính trọng của mình trước tổ tiên ông bà, đồng thời họ yên tâm với số lượng thóc lúa ngày càng tăng lên.

e. Ăn lúa mới

Thời gian thu hoạch là thời gian linh thiêng nhất đối với tất cả người Ifugao, bất kể đó là người già, phụ nữ, trẻ em, nam giới trong cộng đồng của mình. Thời gian thu hoạch là vòng quay của những bữa ăn uống với rất nhiều thức ăn và những chén rượu gạo được chưng cất dường như là bất tận. Với những người Ifugao nghèo khổ, thời gian thu hoạch đối với họ thực sự là những ngày tháng sống trong sung sướng, được ăn uống và chia sẻ. Với những người trẻ tuổi họ được hát và uống, được giải bày tâm sự, được thưởng thức những thức ăn ngon. Khi đó mặt trời nóng và chiếu những tia nắng nóng khủng khiếp, họ vẫn cứ vui vẻ. Trong những ngày tháng thu hoạch. Những người đàn ông có vợ và phụ nữ cùng nhau làm việc và trao đổi và có những nhận xét dí dỏm thỉnh thoảng cùng

nhau hát. Những người đàn ông trẻ và những người phụ nữ chưa chồng tạo thành một nhóm vui vẻ, lúc đó họ hát các bài hát về tình yêu, về lao động, la hét với những tiếng cười trong sự ứng khẩu.

2. Ruộng bậc thang của người Ifugao nhìn từ góc độ xã hội

Đối với người Ifugao lúa gạo có vai trò rất quan trọng, đôi khi nó còn được coi trọng hơn bất cứ những thức ăn khác. Trong truyền thống cũng như xã hội hiện đại, người Ifugao đã thiết lập nên một xã hội vững chắc dựa trên nền tảng là văn hóa lúa gạo. Lúa gạo được coi như là trung tâm của việc trao đổi, buôn bán, biểu thị cho sức mạnh và nguồn sống của tộc người này. Xã hội người Ifugao là xã hội bền vững được liên kết chặt chẽ với sự sinh trưởng của cây lúa và gắn chặt tới những vụ thu hoạch. Mặc dù sản lượng thu hoạch còn ít ỏi so với giá trị lao động thực. Sản phẩm của lúa gạo và sự xây dựng hàng ngàn km ruộng bậc thang cùng với hệ thống thủy lợi tinh vi từ lâu là niềm tự hào của người Ifugao. Xét dưới góc độ xã hội đó là sự biểu thị về cơ cấu tổ chức chặt chẽ và sự liên kết của nhóm tộc người này. ở góc độ văn hóa tâm linh theo quan niệm của người Ifugao thì sự giúp đỡ của các vị thần và những linh hồn đã giúp họ biến các vùng núi cao và những vực sâu thành mặt phẳng, những cánh đồng tươi tốt, cho phép họ thịnh vượng và tự chủ trong một quốc gia mà yếu tố chính trị thường xuyên bất ổn. Với những ý nghĩa lớn lao như vậy, mà loại hình canh tác ruộng bậc thang của người Ifugao ở Philipin đã được UNESCO công nhận là di sản thế giới vào năm 1995.

Trước đây việc chuyển nhượng mua bán ruộng bậc thang là rất hiếm loại trừ sự

thừa kế, nhưng ngày nay việc mua bán được diễn ra ngày càng thường xuyên. Tập quán của người Ifugao là dành cho người mua một bữa tiệc nơi mà họ hàng của người mua và người bán đều có thể đến. Người mua và những người thân thích của anh ta sau đó sẽ đưa những món quà cho người bán. Những món quà đó có thể là những chiếc trâm cài đầu hoặc là những con dao dài đó là những đồ vật thường xuyên được biếu tặng, sau này là tiền. Cả hai bên mua và bán sau đó cùng tham gia và cầu cúng cho sự chuyển đổi mảnh ruộng này sẽ đem lại những vụ thu hoạch bội thu, thêm vào đó là những lời cầu cúng cho những con chuột bọ, những loài côn trùng làm hại mùa màng sẽ không phá hoại những mùa, và mùa màng năm này qua năm khác sẽ được tươi tốt và bội thu. Người thân của cả hai bên bán và mua sẽ làm chứng cho cuộc chuyển nhượng này. Những món quà dành cho những người thân của người bán phụ thuộc vào yêu cầu của họ trong việc làm nội dung cũng như xây dựng niềm tin trong tương lai. Ở *Kiangan* giá trị của một mẫu trung tâm ruộng bậc thang có nước cung cấp đầy đủ thường là 500.000 pêxô. Ở *Piuong* hay là *Amgana*, nơi những vùng đất chưa được chiếm giữ, chưa có khả năng thủy lợi giá trị thường là 80.000 pêxô. Ở *Jaliap*, *Bolog* hay ở những thành phố mới được hình thành do di cư, giá trị thường là 250.000 pêxô. Ở *Kianga* một vùng đất trung tâm của nơi canh tác có thể tiến hành khai khẩn thêm những mảnh ruộng, giá trị của nó thường gấp từ 6 đến 12 lần so với những vùng đất ở rìa mép⁽³⁾.

Trên cơ sở những tài liệu khoa học của một số học giả nước ngoài về loại hình canh ruộng bậc thang của tộc người Ifugao ở Philippin và so sánh với ruộng bậc thang

của người Hmông ở Sa Pa, Lào Cai, chúng ta thấy rằng đây là loại hình canh tác độc đáo có nhiều nét tương đồng ở khu vực Đông Nam Á. Ruộng bậc thang không chỉ là một hoạt động nông nghiệp truyền thống nhằm nuôi sống con người mà xoay quanh loại hình này còn có biết bao các yếu tố văn hóa, xã hội, tôn giáo, tín ngưỡng liên quan. Việc tìm hiểu sâu sắc một hoạt động kinh tế mang tính phổ biến nhưng lại rất đặc thù của một số tộc người sống trên các vùng đất dốc ở khu vực Đông Nam Á là một vấn đề khoa học thật lý thú./.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. *Terrace (agriculture)* from Wikipedia, the free encyclopedia- *Ruộng bậc thang* từ nguồn Từ điển Bách khoa toàn thư.
2. The Ifugao: "A mountain People of Philippine, - *The People and Art of the Philippines*", by Father Gabriel Casal, et al. It was published by the Museum of Cultural History at the University of California in Los Angeles in 1981- Người Ifugao: *Người miền núi của Philippine- Con người và nghệ thuật*, Gabriel Casal, Một ấn phẩm của bảo tàng Lịch sử Văn hóa Trường Đại học Caliorliad Losangeles 1981.
3. Nguyễn Trường Giang, *Quá trình khai khẩn và canh tác ruộng bậc thang của người Hmông ở Sa Pa, Lao cai*, Luận văn tốt nghiệp Đại học, Khoa lịch sử, Hà Nội năm 1995.
4. The following material is taken from: Barton, R. F.: *Ifugao Economics*. In: University of California Publications in American Archeology and Ethnology Vol. 15, No. 5, pp. 385-446, April 12, 1922. *Văn hóa lúa gạo người Ifugao*, theo tư liệu của Barton, RF. Kinh tế Ifugao. Nhà xuất bản Đại học Caliorliad khoa khảo cổ học-dân tộc học. Vol 15. Số 5, trang 385 - 446. 12 tháng 4 năm 1922.